

การสร้างสันติภาพภายในตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

An Internal Peace Construction Based on Theravada Buddhism

ลลิตภัทร เจนจบ
Lalitpat janejob^๑

Received: August 03, 2022

Revised: May 16, 2024

Accepted: August 24, 2024

บทคัดย่อ

สันติภาพเป็นความต้องการของมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย แต่สันติภาพในโลกใบนี้ก็ยังไม่เคยเกิดขึ้นอย่างถาวร จะเห็นได้จากเมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๑ ยุติลง ทุกประเทศต่างหวาดกลัวต่อภัยสงครามและพยายามสร้างสรรค์สันติภาพร่วมกัน แต่ ๒๐ ปีต่อมา สงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็เกิดขึ้นอีกครั้งระเบิดปรมาณูที่ทำลายล้างเมืองฮิโรชิมา ประเทศญี่ปุ่น ทำให้ทุกประเทศหวาดหวั่นพรั่นพรึงต่อสงคราม จึงเกิดการก่อตั้งองค์การสหประชาชาติขึ้น ด้วยความหวังว่าสันติภาพจะเกิดขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ แต่สงครามที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมา ได้เปลี่ยนรูปแบบจากการใช้กำลังทหารและอาวุธสู้รบกันเป็นสงครามเย็น คือการแข่งขันกันสะสมกำลังอาวุธ กำลังทางเศรษฐกิจแทน เพื่อขัดขวางการขยายอำนาจของกันและกัน ยิ่งส่งผลให้เกิดความขัดแย้งและความรุนแรงในระดับต่าง ๆ ทั่วโลกมากขึ้น สงครามอิสราเอลกับกลุ่มฮามาสที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน มีกองกำลังติดอาวุธในปาเลสไตน์ ซึ่งทวีความตึงเครียดมากขึ้นอย่างน่าวิตก หลังกลุ่มฮามาสบุกโจมตีอิสราเอลแบบไม่ทันตั้งตัว และจับตัวประกันไปกว่า ๒๐๐ คน องค์การสหประชาชาติมีความพยายามที่อย่างเต็มที่ในการเสริมสร้างสันติภาพในระดับโลก บทความเรื่อง “การสร้างสันติภาพภายในตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎี การสร้างสันติภาพตามหลักวิทยาการสมัยใหม่ ๒) เพื่อศึกษาหลักการ และวิธีปฏิบัติในการสร้างสันติภาพตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท ๓) เพื่อเสนอวิธีการสร้างสันติภาพภายในตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) วิธีดำเนินการวิจัย ประกอบด้วย การศึกษาเอกสาร และการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ดำเนินการ ๓ ขั้นตอน ประกอบด้วย ๑) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีการสร้างสันติภาพตามวิทยาการสมัยใหม่ ๒) ศึกษาหลักการและวิธีปฏิบัติในการสร้างสันติภาพตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท ๓) การสร้างสันติภาพภายในตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท วิเคราะห์ข้อมูล โดยวิธีวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) สรุปผลการวิจัยได้ ดังนี้ สันติภาพตามวิทยาการสมัยใหม่ หมายถึง สภาวะแห่งสันติ หรือสภาวะแห่งความสุขในบุคคล ซึ่งจัดเป็นสันติภาพภายนอกมุ่งจัดปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมโลกที่เกิดจากการรุกรานสิทธิเสรีภาพทางเชื้อชาติ สีผิว วัฒนธรรม ทำ

---

^๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย E-mail: lalitpatjane@yahoo.com.

ให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ความเป็นอยู่ สงครามเศรษฐกิจ และการขัดแย้งผลประโยชน์ มุ่งเน้นต่อต้านความอยุติธรรม ด้วยการต่อสู้เรียกร้องให้เกิดสันติภาพขึ้นในสังคมโลก สันติภาพตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง ความสุข สงบเย็น เป็นอิสระจากความทุกข์ มุ่งเน้นที่จิตใจมนุษย์อันเป็นสันติภาพภายใน สามารถพัฒนาสูงสุดสู่พระนิพพาน การสร้างสันติภาพภายในตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท อาศัยหลักธรรม คือ ๑) ไตรสิกขา ๒) เมตตา ๓) การเจริญสติ ๔) การสร้างสันติในจิตใจ ๕) การไม่ว่าร้ายผู้อื่น ๖) ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ โดยการฝึกอบรมจิตใจตั้งแต่วัยเยาว์ ผ่าน ๓ สถาบันหลัก ได้แก่ บ้าน วัด และโรงเรียน

คำสำคัญ : สันติภาพภายใน พระพุทธศาสนาเถรวาท

Abstract

Peace is a human need in every era. But there has never been peace in this world. permanently occurring It can be seen from the end of World War I that every country was afraid of danger. war and strive to create peace together. But 20 years later, World War II happened again. The atomic bomb that destroyed Hiroshima Japan Making every country fearful of war, therefore the United Nations was founded. With the hope that peace will be achieved completely. But the war that happened later The format has changed from using military force and weapons to fight with each other to the Cold War. It is a competition to accumulate weapons. economic power instead to prevent the expansion of each other's power This has resulted in more conflicts and violence at various levels around the world. Israel's current war with Hamas There are armed forces in Palestine. This has increased the tensions alarmingly. After the Hamas group attacked Israel unexpectedly. and captured more than 200 people hostage. Efforts are being made to promote peace at the global level. This chapter entitled 'An Internal peace based on Theravada Buddhism' has three objectives 1) to study on the ideas and theories concerning peace building according to modern sciences, 2) to study on the principles and practical methods in peace building according to Theravada Buddhism, and 3) to propose the method of the building of peace based on Theravada Buddhist principle. This research employed the Qualitative Research method. The research method consists of document study and interviewing experts, conducted in 3 steps. 1. study concepts and theories of peacebuilding according to modern science 2. Study the principles and practices for creating peace according to Theravada Buddhism. 3. Creating internal peace according to Theravada Buddhism.

Analyze data Use content analysis. The research findings were as follows: Peace according to modern science means the state of peace. or the state of happiness in a person which is classified as external peace aiming to eliminate problems arising in the global society caused by the invasion of racial freedoms of race, color, culture, causing social inequality, livelihood, economic war and conflicts of interest around the world which focused Against Injustice by fighting for peace in the global society. Peace according to Buddhism means happiness, peace, freedom from suffering. Focus on the human mind which is inner peace. The highest possible development is nirvana. The creation of internal peace according to Theravada Buddhism is based on the following principles 1) Threefold training 2) Kindheartedness 3) Meditation 4) Creation of peace in mind. 5) Refrain from harming others 6) The belief in heavens and hells by developing mindfulness and training the mind from a young age through 3 main institutions which are houses, temples and schools.

Keywords: Internal peace, Theravada Buddhism

๑. บทนำ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของคำว่า สันติ หรือ สันติภาพ หมายถึง ความสงบ ส่วน อีกความหมายหนึ่ง หมายถึง ความสุข^๒ เมื่อนำความหมายทั้งสองมารวมเข้าด้วยกัน ให้ความหมายของสันติภาพ คือ ความสงบสุข พจนานุกรมฉบับ Oxford Advanced Learner's Dictionary^๓ ให้ความหมายสันติภาพ (peace) ๓ นัย ได้แก่ ๑) สันติภาพ หมายถึง สถานการณ์หรือช่วงเวลาในประเทศหรือพื้นที่หนึ่ง ๆ ไม่มีสงครามหรือความรุนแรง (a situation or a period of time in which there is no war or violence in a country or an area) ๒) ภาวะแห่งความสงบเงียบ (the state of being calm or quiet) และ ๓) ภาวะแห่งการดำรงชีวิตอย่างมีมิตรภาพโดยปราศจากข้อโต้แย้ง(the state of living in friendship with somebody

---

^๒ รุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์, สันติศึกษากับสันติภาพ ในสันติศึกษา หน่วยที่ ๑-๑๗, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๕), หน้า ๑๙

^๓ Oxford University, พจนานุกรมฉบับ Oxford Advanced Learner's Dictionary, 7 edition, (USA: Oxford University Press, 2005), p. 1114.

without arguing)^๔ แนวคิดทฤษฎีหลากหลายกล่าวความหมายโดยเน้นที่จุดมุ่งหมายของสันติภาพ เพื่อสร้างสันติ การหยุดการใช้ความรุนแรง และการแก้ไขข้อโต้แย้งต่างๆ คำจำกัดความของ “สันติภาพ” จะแปรผันไปตามแต่ภูมิภาค วัฒนธรรม ศาสนา และสาขาวิชาที่เรียน เช่น สันติภาพ คือ ความสงบ เป็นสภาวะแห่งความสันติ หรือไม่มีการโต้เถียงอย่างรุนแรงกันเกิดขึ้น การยุติแห่งความขัดแย้งที่ใช้ความรุนแรง สถานะแห่งความเงียบ ความสุข ความสัมพันธ์ของผู้คนที่มีความเคารพ ความยุติธรรม ความหวังดี หรือใช้อธิบายเรื่องการปลดปล่อย เป็นต้น

สันติภาพเป็นความต้องการของมนุษย์ในทุกยุคทุกสมัย แต่โลกนี้ยังไม่เคยเกิดสันติภาพขึ้นอย่างถาวร จะเห็นได้จากหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ ยุติลง ทุกประเทศที่หวาดกลัวสงครามพยายามสร้างสรรค์สันติภาพร่วมกัน แต่ ๒๐ ปีต่อมา สงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็เกิดขึ้น ระเบิดปรมาณูที่ทำลายล้างเมืองฮิโรชิมา ประเทศญี่ปุ่น ยิ่งทำให้เกิดความพรั่นพรึงสงครามมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการก่อตั้งองค์กรสหประชาชาติขึ้น ด้วยความหวังว่าจะเกิดสันติภาพขึ้นอย่างสมบูรณ์ แต่สงครามที่เกิดขึ้นต่อมา ถูกเปลี่ยนจากการใช้กำลังทหารและอาวุธมาเป็นสงครามเย็น กล่าวคือการแข่งขันกันสะสมกำลังอาวุธ กำลังทางเศรษฐกิจ เพื่อขัดขวางการขยายอำนาจของกันและกัน ยิ่งทำให้เกิดความขัดแย้งและความรุนแรงระดับต่างๆ ทั่วโลกมากขึ้น อาทิ สงครามเกาหลี เวียดนาม อัฟกานิสถาน และอิหร่าน เหตุการณ์ที่สหภาพโซเวียตและกำแพงเบอร์ลินล่มสลาย ได้เกิดความหวังว่าสันติภาพและประชาธิปไตยจะเฟื่องฟูขึ้น อีก ๒ ปีสงครามก็อุบัติขึ้นในยูโกสลาเวีย ตามด้วยสงครามกลางเมืองในหลายประเทศ อาทิ การก่อการร้ายและสงครามต่อต้านการก่อการร้ายในอัฟกานิสถานและอิรัก กลายเป็นสมรภูมิเต็มรูปแบบ ในปี พ.ศ.๒๕๖๑ การสร้างสัมพันธ์ภาพใหม่ระหว่างประเทศเกาหลีเหนือและใต้ ทำให้สันติภาพในแถบเอเชียซิดิ ช่วงขึ้นมาอีก แม้ว่าความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ตั้งแต่ ค.ศ. ๒๐ เป็นต้นมา จะทำให้โลกพัฒนาด้านวัตถุอย่างก้าวกระโดด ปัจจุบันมีการคมนาคม ติดต่อสื่อสารกันอย่างไร้พรมแดน แต่สันติภาพยังไม่เกิดเสถียรภาพขึ้นในโลก องค์กรสหประชาชาติพยายามดำเนินการเสริมสร้างสันติภาพในระดับโลกอย่างเต็มที่ โดยกำหนดระเบียบวาระเพื่อสันติภาพโลก (Agenda for Peace) ด้วยมาตรการหลัก ๓ ประการ คือ

๑. ใช้การทูตเชิงป้องกัน (Preventive Diplomacy) เน้นการป้องกันไม่ให้เกิดข้อพิพาท หรือควบคุมไม่ให้ข้อพิพาทขึ้นต้น ลุกลามไปเป็นความขัดแย้งที่รุนแรง

๒. การทำให้เกิดสันติภาพ (Peacemaking) การนำคู่ขัดแย้งมาตกลงร่วมกัน โดยเน้นช่องทางการเจรจาหรืออย่างสันติ เช่น การไกล่เกลี่ย

๓. การรักษาสันติภาพ (Peacekeeping) การส่งกองกำลังสหประชาชาติเข้าไปดูแลสถานการณ์ในพื้นที่ที่มีการทำสงครามสู้รบ โดยทุกฝ่ายเห็นชอบ ซึ่งเป็นวิธีที่สามารถนำไปสู่การ

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: นาน มีบุ๊คส์ พัชรเคชั่น, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๖๖

ป้องกัน ไม่ให้สถานการณ์ลุกลามบานปลาย และช่วยทำให้เกิดสันติภาพดังกล่าวข้างต้นด้วย นอกจากนี้ ยังริเริ่มแนวคิดการเสริมสร้างสันติภาพ (peacebuilding) ขึ้น เพื่อส่งเสริมสันติภาพระยะยาวในพื้นที่ที่เคยมีความขัดแย้ง และป้องกันไม่ให้ความขัดแย้งปะทุขึ้นมาอีก โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการฟื้นฟูโครงสร้างสถาบันของรัฐ การสร้างความปรองดอง และส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพของสถาบันและบุคลากรของประเทศ ซึ่งเป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่การแก้ไขความขัดแย้งที่ต้นเหตุ อาทิ ความยากจน การจัดการและจัดสรรทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรม ปัญหาโครงสร้างพื้นฐาน ฯลฯ ปัจจุบันเน้นไปที่การพัฒนา “ศักยภาพของบุคคล” เป็นหลัก^๕

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “การสร้างสันติภาพภายในตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท” โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ

- ๑) เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎี การสร้างสันติภาพตามหลักวิทยาการสมัยใหม่
- ๒) เพื่อศึกษาหลักการและวิธีปฏิบัติในการสร้างสันติภาพตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๓) เพื่อเสนอวิธีการสร้างสันติภาพภายในตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

การสร้างสันติภาพภายในตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีกรอบแนวคิดในการวิจัย ๓ ขั้นตอน ประกอบด้วย ๑) แนวคิดทฤษฎีการสร้างสันติภาพ ๒) หลักการและวิธีปฏิบัติในการสร้างสันติภาพตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ๓) เพื่อเสนอวิธีการสร้างสันติภาพตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยมีขอบเขตการวิจัยทั้งด้านเนื้อหา เอกสาร และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ดังนี้

- ๓.๑. ขอบเขตด้านเนื้อหา
  - ๓.๑.๑ หลักการ แนวคิด ทฤษฎี การสร้างสันติภาพตามวิทยาการสมัยใหม่
  - ๓.๑.๒ หลักการและวิธีปฏิบัติในการสร้างสันติภาพตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท
  - ๓.๑.๓ วิธีการปฏิบัติเพื่อ สร้างสันติภาพภายในบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

---

^๕ กรมองค์การระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ, (๒๘ เมษายน ๒๕๖๐) สันติภาพความ มั่นคงและการลดอาวุธ: การรักษาและเสริมสร้างสันติภาพในกรอบสหประชาชาติ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.mfa.go.th/thai_inter_org/th/policy/6458/71949 B4.html [๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๑].

๓.๒. ขอบเขตด้านเอกสารและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้เสนอบทความค้นเอกสารจากตำรา หนังสือจิตวิทยา ค้นคว้าหลักการ แนวคิด ทฤษฎี วิธีการสร้างสันติภาพตามวิทยาการสมัยใหม่ และพระไตรปิฎก หนังสือ บทความสันติภาพด้านพระพุทธศาสนา หลักและวิธีปฏิบัติในการสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า เราสามารถเห็นสันติที่เกิดขึ้นในระดับสังคมโลกจากรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพสาขาต่างๆ ซึ่งเป็นรางวัลสูงสุด ผู้รับรางวัลแต่ละท่านล้วนมีคุณูปการสำคัญ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชีวิต และคุณภาพของประชาชนดีขึ้น ส่งผลดีงามอย่างมหาศาลต่อประเทศและโลก แม้ว่าบางท่านจำต้องแลกด้วยชีวิตของตนเอง ก็ยินยอมพลีให้ โดยไม่มีความเสียดาย หรือหวงแหนอาลัยชีวิตอันเป็นที่รักยิ่งของตน เพื่อให้เกิดสันติภาพขึ้นในสังคม บ้านเมือง และประเทศอันเป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิต แต่ก็ยังเป็นสันติโดยสมมุติ หรือสมมติสันติ ซึ่งหมายถึง “ความสงบแห่งทฤษฎี ๖๒ ประการ” คือ ความแตกต่างในทฤษฎีของมนุษย์แต่ละคน ตั้งแต่ระดับต่ำจนถึงระดับสูงสุดจนถึงพระนิพพาน หรือระดับโลกิยะจนถึงโลกุตระ โดยสรุปหมายถึง บุคคล กลุ่ม เจ้าลัทธิ หรือสมณพราหมณ์ ไม่ทะเลาะแก่งแย่ง วิวาท มุ่งร้ายกันด้วยอำนาจแห่งทฤษฎี การยึดถือมั่นในความเห็นของตนเป็นที่ตั้ง ซึ่งจัดเป็น “ธรรมคู่” เท่านั้น คือ ไม่แพ้ ก็ชนะ ไม่ทุกข์ ก็สุข ไม่ได้รับการนิโทษ ก็จะได้รับการสรรเสริญ การที่มนุษย์มีทฤษฎีดังกล่าวมานี้ ก็ยังไม่สามารถทำให้เกิดสันติภาพอย่างแท้จริง เป็นเพียงสันติภาพภายนอก จึงได้สัมผัสกับผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา ฝ่ายบรรพชิต ๘ รูป และฝ่ายคฤหัสถ์ ๙ ท่าน เพื่อหาข้อสรุปในการสร้างสันติภาพภายในตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้

๓.๑ ความหมายของสันติและสันติภาพตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

คัมภีร์อริยาน์ปทีปิกา กล่าวถึง “สันติ” ใน ๓ นัย คือ นิพพาน ความดี และความสงบ ได้แก่ ๑) สันติ ตามนัยแห่งนิพพาน ด้วยพุทธพจน์ที่ว่า “นตถิ สนฺติ ปรมํ สุขํ” แปลว่า “สุขอื่น ยิ่งกว่า สันติไม่มี”^๖ ซึ่งสอดคล้องกับ ประโยคที่ว่า “นิพพานํ ปรมํ สุขํ” แปลว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”^๗ ความหมายเชื่อมโยงระหว่าง สันติ กับ นิพพาน ปรากฏอยู่ในประโยคว่า “อนนโห สนฺติมารพฺภ ยํ กลมกริ มฺุณี” แปลว่า “พระมุนีผู้ไม่หวั่นไหว ทรงมุ่งสันติ ปรีนิพพานแล้ว”^๘ “.....ทพฺพํ ลิกฺขถ สนฺติยา.....” แปลว่า “เธอทั้งหลายจงหมั่นศึกษาเพื่อสันติเกิด” และ “โลกามิสํ ปชฺเห สนฺตเปกฺโข” แปลว่า “พึงละ อามิส มุ่งสันติเกิด”^๙ ซึ่งหมายถึงนิพพานเช่นกัน ตัวอย่างข้างต้น คือความหมายของสันติภาพที่เป็น นิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) สันติในความหมายว่า “สงบ” จากบาลีที่ว่า “สนฺติตฺติ นิพฺพุตฺติ ญฺตฺวา” แปลว่า “รู้การดับ ชื่อว่า สันติ”^{๑๐} และ “ผู้บรรลุสส ปรรมา สนฺติ

^๖ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๐๒/๕๒.

^๗ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๐๔/๕๓.

^๘ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๒๒/๑๓๗.

^๙ ส.ส. (บาลี) ๑๕/๓/๓

^{๑๐} ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๙๔๐/๕๑๗.

นิพพาน อุกุโตภย” แปลว่า “สัมผัสความสงบอย่างยิ่ง คือนิพพาน อันไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ” หรือ “กิเลส สมโต สนติ” ซึ่งแปลความหมาย สันติว่า หมายถึง ความสงบ หรือธรรมเป็นที่สงบไปจากกิเลส นอกจากนี้ “ความสงบ” ยังมีความหมายถึงสันติทั้งภายในและภายนอก ดังประโยคที่ว่า “สนตกาโย สนตวาโจ สนตมโน อุปสนโตตติ วุจจติ” แปลว่า “ภิกษุที่มีกาย วาจา และใจ สงบ เราเรียกว่า ผู้เข้าไปสงบ”^{๑๑} และคำว่า “ผู้เข้าไปสงบ” หมายถึง ผู้สิ้นกิเลส หรือ บรรลุนิพพาน ซึ่งเป็น สันติภาพที่เกิดขึ้น ภายในปัจเจกบุคคล

๓.๒ ความหมายของสันติภาพในทัศนะของนักปราชญ์ด้านพระพุทธศาสนา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงแสดงทัศนะว่า “สันติย่อมเป็นไปในไตรทวาร ทรงยกคณา ธรรมบทมาสนับสนุน และทรงกำหนดลงว่า การสงบกาย สงบวาจา จัดเป็นสันติภายนอก ส่วนการสงบ ใจ เป็นสันติภายใน การทำ การพูด และการคิด อันเป็นไปเพื่อสันติ เช่น เว้นจากการเบียดเบียนกัน พระองค์เน้นความหมายแท้จริงของสันติไว้ว่า “ผู้มุ่งสันติ เป็นสุขอย่างจริงแท้ พึงละโลกามิส” แล้วทรง ระบุโลกามิส ๒ ประการ โดยปริยาย (ทางอ้อม) ได้แก่ เถกมิกวิภวัญญะ และโดยนินปริยาย (ทางตรง) ได้แก่ อริยสัง ๔ นอกจากนี้ ยังทรงจำแนกสันติไว้เป็น ๒ ประการ คือ โลภีเยกับโลกุตระ แต่สันติภาวะที่ สูงสุด คือ พระนิพพาน^{๑๒}

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ให้ความสำคัญในเรื่องสันติภาพมากที่สุด เนื่องจาก ชีวิตในทุกระดับ ล้วนต้องการและอยู่ได้ด้วยสันติภาพ ท่านจำแนกสันติภาพออกเป็น ๓ ระดับ คือ ระดับบุคคล ระดับสังคม และระดับโลก ซึ่งเป็นสันติภาพระดับโลกีเย เนื่องจากเป็นสภาวะที่ยังมีความ เกี่ยวข้องกับกิเลส ในระดับบุคคล หากเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นภายในจิตใจที่ไร้ความเกี่ยวข้องกับกิเลสอา สวะ จะเรียกว่า สันติภาพระดับโลกุตระ ในแง่ภาษาธรรม “สันติภาพมีลักษณะเป็นปฏิจสมุปบาท มี อาการเป็นสายมาเป็นขั้น ๆ ตามลำดับ สันติภาพของโลก ก็มาจากสันติภาพของสังคม และสันติภาพ ของสังคม ก็มาจากสันติภาพของบุคคล สันติภาพของบุคคล นอกจากมาจากความถูกต้องทางกาย ทาง วัตถุ ทางจิต ทางวิญญาณแล้ว ก็ยังมีส่วนประกอบแวดล้อมในโลก สิ่งที่ทำให้เกิดความถูกต้องทางกาย ทางวัตถุ ทางจิต ทางวิญญาณ ซึ่งรากฐานทั้งหมด ก็อยู่ที่จิตของมนุษย์นั่นเอง”^{๑๓}

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) เป็นพระสงฆ์ไทยที่ได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อ สันติภาพจากองค์การยูเนสโก ในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ มองว่า ปัญหาสำคัญที่สุดในปัจจุบัน คือการสูญเสีย ความสามารถในการมีความสุข แม้มนุษย์จะมีความสามารถแสวงหาวัตถุได้มากมาย แต่ก็ไม่สามารถที่ จะทำให้มีความสุขภายในได้ ดังนั้น มนุษย์จึงต้องพัฒนาให้มีความสามารถที่จะทำตนให้มีความสุข ถ้า

^{๑๑} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๗๘/๘๒.

^{๑๒} ธนิต อนุโพธิ์, **คู่มือวิจัยธรรมวิจารณ์ส่วนปรมัตถ์ปฏิบัติ**, พระนิพนธ์สมเด็จพระมหา สมณเจ้า กรมพระยา วชิรญาณวโรรส, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๗๒-๙๖.

^{๑๓} พุทธทาสภิกขุ, **สันติภาพของโลก**, (สุราษฎร์ธานี: โรงพิมพ์ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๑),

มนุษย์มีความสุขง่ายขึ้น สิ่งที่จะบำรุงความสุข ก็มีความจำเป็นน้อยลง ทำให้สามารถเผื่อแผ่แก่เพื่อนมนุษย์ได้มากขึ้น นำมาซึ่งสังคมที่มีความสุขมากขึ้น ท่านมีแนวคิดการพัฒนามนุษย์ เพิ่มความสามารถ การมีความสุขของมนุษย์ ดีความโดยใช้มุมมองทางพุทธศาสนา แต่งหนังสือเรื่อง “การศึกษาเพื่อสันติภาพ” โดยเน้นความสัมพันธ์ระหว่าง นิพพาน กับ สันติ ดีความสันติภาพที่เน้นความสงบภายในของมนุษย์ และให้ทัศนะไว้ว่า ชาวโลกมักมองสันติ เพียงแค่ความสงบภายนอก แต่ไม่มองลึกเข้าไปถึงภายในจิตใจ ความอยู่ดีมีสุขของประชาชน สังคม หรือของโลกทั้งหมด ก็คือสันติภาพในอีกนิยามหนึ่งด้วยเช่นกัน และมองว่าเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ในพุทธศาสนาที่จะต้องบำเพ็ญตนเพื่อสันติ^{๑๔} อย่างไรก็ตาม การให้ความหมายของคำว่าสันติ เพียงความอยู่ดีมีสุขของประชาชน เป็นการให้ความหมายอย่างหยาบเท่านั้น และท่านเน้นย้ำสันติภาพภายใน โดยกล่าวว่า “ถึงแม้ไม่มีสงคราม ก็ยังไม่มีสันติภาพ” และสังคมที่แก่งแย่ง ต่างฝ่ายต่างมุ่งหาผลประโยชน์ เอารัดเอาเปรียบ ช่มเหงกัน แม้ไม่ปรากฏในรูปแบบของการรบราฆ่าฟัน ไม่มีสงคราม ก็ยังจัดว่าเป็นสันติภาพไม่ได้ เพราะยังไม่มี ความสงบอย่างแท้จริง ท่านให้ทัศนะว่า “การทำลายสันติภาพ ก่อตัวขึ้นบนฐานข้างในจิตใจ” มองว่าก่อนที่มนุษย์จะทำร้ายกัน ทุกอย่างจะต้องเริ่มจากจิตใจ และสาเหตุแห่งการกระทำอันนำมาซึ่งความไม่สงบ หรือขาดสันติภาพของมนุษย์ มีที่มาจาก ตัณหา มานะ และทิฐิ ตัณหา คือ “ความปรารถนาในผลประโยชน์” ซึ่งให้เห็นว่าโลกปัจจุบันอยู่ภายใต้การครอบงำของลัทธิวัตถุนิยม ที่เรียกว่า บริโภคนิยม ซึ่งถือเรื่องการบริโภคเป็นใหญ่ มนุษย์เห็นว่าการบริโภคเป็นที่มาของความสุข จึงมีความสุขได้ด้วยการบริโภคหรือเสพวัตถุเท่านั้น เกิดมานะ คือ “ความต้องการที่ยิ่งใหญ่” หมายความว่า ต้องการเด่น ต้องการใหญ่ ต้องการเหนือผู้อื่น โดยเฉพาะต้องการอำนาจ ส่วนทิฐิ คือ “ความเชื่อ ความเห็น ความยึดติดในลัทธินิยม อุดมการณ์ ศาสนาที่ทำให้เกิดความคิดว่า “ของตนเท่านั้นดี คนอื่นเลวหมด” อันเป็นกิเลส ๓ ประกอบด้วยตัณหา มานะ และทิฐิ เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้มนุษย์แสดงบทบาทต่าง ๆ ทำให้เกิดการลิดรอนหรือทำลายสันติภาพ เนื่องจากกิเลสเหล่านี้ก่อตัวขึ้นภายในจิตใจของมนุษย์ จึงต้องแก้ปัญหาที่จิตใจของมนุษย์ ซึ่งทำได้ด้วยการพัฒนามนุษย์นั่นเอง^{๑๕}

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การศึกษาเพื่อสันติภาพ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๖.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒-๑๘.

พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทะ) เน้นการสร้างสันติภาพจากภายใน โดยการระงับมิให้นิเวรณ^{๑๖} ไม่ให้ ความพยาบาท^{๑๗} เกิดขึ้นในจิตใจ ท่านอธิบายว่า ลักษณะของความพยาบาท คือ การที่จิตคิดกรุ่นอยู่ตลอดเวลา จะต้องทำลายทำลายผู้ใดผู้หนึ่ง เป็นการแก้แค้น วิธีการแก้ไข ต้องแผ่เมตตา คือปรารถนาความสุข ความเจริญแก่มนุษย์ทั้งปวง ให้อยู่ด้วยความปรารถนาดีต่อกัน อย่าโกรธเคืองกัน ไม่เอาไรต์เอาเปรียบกัน อยู่กันด้วยความเมตตา เมตตาเป็นธรรมค้ำจุนโลก โลกจะอยู่ได้อยู่กันอย่างสันติ และมีความสุขสงบ ก็เพราะอาศัยเมตตาค้ำเอาไว้ อย่าคิดร้าย พุดร้าย หรือทำร้ายใครๆ หมั่นนึกว่า ให้เขาเป็นสุข ๆ เจริญก้าวหน้า วันหนึ่งให้นึกบ่อย ๆ ผูกแผ่เมตตา จะโกรธ เกลียด พยาบาทใครไม่เป็น^{๑๘}

๔. ผลการวิจัย

ผลการวิจัย ได้พบประเด็นที่ตอบวัตถุประสงค์ดังนี้

๔.๑ แนวคิดทฤษฎีการสร้างสันติภาพตามวิทยาการสมัยใหม่ พบว่า แนวคิดเกี่ยวกับสันติภาพมีหลากหลาย บางแนวคิดเห็นว่า ภาวะที่บ้านเมืองไร้สงคราม หรือภาวะที่ประชาชนสามารถใช้ชีวิตได้อย่างปกติ แม้ภาวะความสงบที่เกิดจากการใช้กำลังเข้าควบคุมก็เป็นสันติภาพ การมองสันติภาพจึงมีความแตกต่างกันไปตามทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม กลุ่มผู้มีอำนาจอาจมองสันติภาพในอีกแง่มุมหนึ่ง ในขณะที่ผู้ถูกควบคุมก็มองสันติภาพในอีกมิติหนึ่ง สันติภาพในลักษณะเช่นนี้ อาจได้รับการยอมรับจากคนกลุ่มหนึ่ง แต่จะไม่ใช่ยอมรับของคนกลุ่มอื่น ในความเป็นจริง สันติภาพมีอาจเกิดขึ้นได้ หากสังคมยังผูกโยงโยงอยู่กับผลประโยชน์ของตนหรือกลุ่มตน การเกิดขึ้นของสันติภาพจึงขึ้นอยู่กับแนวทางการมองปัญหาของสังคมในลักษณะโครงสร้าง กล่าวคือ ปัญหาที่เกิดขึ้นแม้เพียงเล็กน้อย แต่อาจลุกลามขยายออกไปใหญ่โตได้ จึงต้องแก้ไขที่โครงสร้างทางสังคม กล่าวคือ บุคคลหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่มีมองเห็นเป้าหมายร่วมกัน สันติภาพจึงจะเกิดขึ้นได้ ดังนั้น สันติภาพในระดับโครงสร้างและระดับบุคคลจึงมีได้แยกจากกัน

๔.๒ หลักการและวิธีปฏิบัติในการสร้างสันติภาพตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท ตามที่คณะของนักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา พบว่า สันติภาพมิได้เน้นความสงบที่เกิดขึ้นจากการไม่มีความขัดแย้ง หรือความรุนแรงทางภายนอกอย่างเดียว หากแต่มุ่งหมายถึงสันติภาพภายใน

^{๑๖} นิเวรณ นิเวรณธรรม ธรรมที่กั้นจิตมิให้บรรลุความดี สิ่งที่ขัดขวางมิให้ก้าวหน้าในคุณธรรม อกุศลธรรมที่กีดทับจิต ปิดกั้นปัญญา มี ๕ อย่าง คือ ๑. กามฉันท์ พอใจใฝ่กามคุณ ๒. พยาบาท แค้นเคืองคิดทำร้ายเขา ๓. ถีนมิทธะ หดหู่ ซึมเซา ๔. อุทธัจจกุกกุจจะ ฟุ้งซ่านรำคาญใจ ๕. วิจิกิจฉา ลังเลสงสัย; สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๖๑), หน้า ๑๘๕.

^{๑๗} พยาบาท ความขัดเคืองแค้นใจ ความเจ็บใจ ความคิดร้าย ตรงข้ามกับเมตตาในภาษาไทย หมายถึง ผูกใจเจ็บและคิดแก้แค้น; สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๒๗๙.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๔.

อันเกิดจากความสงบสันติภายในปัจเจกบุคคลเป็นอันดับแรก สันติภาพจึงมีลักษณะเป็นองค์รวมของการประกอบขึ้นจากหน่วยเล็ก ๆ ภายในบุคคล แล้วแผ่ขยายออกไปสู่สันติภาพของสังคมโลก การสร้างสันติภาพต้องเริ่มจากการสำรวจกิเลสของมนุษย์ ซึ่งเป็นบ่อเกิดสันติภาพภายในจิตใจ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดขององค์ครูเนสโกว่า “สงครามเกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์” ดังนั้น จะต้องเสริมสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นภายในจิตใจของมนุษย์ มุมมองในทางโลกนี้ ไม่แตกต่างจากคำสอนในพระพุทธศาสนาที่เน้นการควบคุมจิตใจของมนุษย์ ไม่ให้ตกเป็นทาสของกิเลส สันติภาพจะเกิดขึ้นบนแนวทางแห่งธรรม โดยมีพระนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุด ทักษะสันติภาพแบ่งออกได้เป็น ๓ ระดับ ได้แก่ ๑) สันติภายใน ๒) สันติภายนอก ๓) สันติภาพระดับบุคคล สังคม และโลก

๔.๓ การสร้างสันติภาพภายในตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่าประกอบด้วยหลักธรรม ๖ ประการ ได้แก่ ๑) ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นหลักธรรมสำคัญที่กำหนดความโลภ โกรธ หลง ที่มาจากกิเลส ๓ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ส่งผลให้เกิดการสร้างสันติภาพภายใน ๒) เมตตา ความเมตตานับเป็นพื้นฐานของทุกศาสนา ไม่จำกัดเฉพาะพระพุทธศาสนาเท่านั้น การรักคนอื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน ทำให้เกิดสันติภาพในจิตใจเป็นอันดับแรก ๓) เจริญสติ ควรฝึกเจริญสติ ฝึกจิตใจในการบริหารอารมณ์ตั้งแต่วัยเยาว์ ๔) การสร้างสันติในจิตใจ การสร้างสันติภาพต้องเริ่มจากปัจเจกบุคคลก่อนจะเปลี่ยนแปลงผู้อื่น ๕) การไม่ว่าร้ายผู้อื่น (อนุภาวโท) แม้ถูกทำร้าย ก็ไม่ทำร้ายตอบ เพื่อขจัดความขัดแย้ง ไม่ให้เกิดการลูกกลม ๖) การอบรมความเชื่อเรื่องของนรกสวรรค์ ผ่านเรื่องเล่าชีวิตหลังความตาย ให้เกรงกลัวผลของการกระทำชั่ว ด้วยเรื่องนรก และเชื่อผลของการทำความดีว่าจะนำผู้ปฏิบัติไปสู่สุคติสวรรค์ ดังนั้น จึงควรนำมาอบรมให้จิตใจ ให้เกิดสำนึกกลัวในบาปกรรม และเพื่อให้ปฏิบัติตามหลักศีล ๕ อันเป็นพื้นฐานเพื่อให้เกิดสันติภาพในโลก

การสร้างเปลี่ยนแปลงภายในบุคคล ต้องเริ่มต้นจากภายในบุคคล ซึ่งเป็นระดับย่อยที่สุด จากนั้นจึงแผ่ขยายออกไปเป็นครอบครัว หน่วยงาน และองค์กรต่าง ๆ สันติภาพภายในจึงมีความสำคัญยิ่งยวดและเป็นหน้าที่ของทุกคน หากมนุษย์ยังไม่ค้นพบสันติภาพภายใน สันติภาพภายนอกก็ไม่อาจเกิดได้ จึงต้องนำหลักคำสอนสันติภาพในพระพุทธศาสนาขับเคลื่อนผ่านสถาบันการศึกษาทั้งภาครัฐและเอกชน ด้วยการไม่สร้างความเกลียดชัง การละอคติ และการมีเมตตาต่อกัน

ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคขัดขวางการสร้างสันติภาพในสังคมไทย พบว่าการใช้สื่อเทคโนโลยีที่กระตุ้นให้เกิดความขัดแย้งในสังคม การขาดการอบรมสั่งสอนในเรื่องสันติภาพที่ถูกต้องเหมาะสม และสถาบันการศึกษายังมิได้บรรจุหลักสูตรสันติภาพในทุกระดับการศึกษา ลักษณะกฎหมายของไทยที่มีการเลือกปฏิบัติจากกลุ่มอำนาจในสังคม ตลอดจนจนถึงความเห็นแก่ตัวที่มาจากที่คนไทยเข้าใจสิทธิเสรีภาพอย่างไม่ถูกต้อง สังคมที่เอื้อต่อการเกิดอคติเหล่านี้ล้วนเป็นอุปสรรคต่อการสร้างสันติภาพในสังคมไทยในฐานะเป็นสังคมพุทธศาสนา จึงต้องให้ความสำคัญที่ใจเป็นหลักใหญ่ ทุกคนต้องเห็นว่า สันติภาพที่เกิดขึ้นภายในจิตใจบุคคล ส่งผลต่อการพัฒนาประเทศ เพราะทำให้เกิดสันติภาพที่ยั่งยืน

๕. อภิปรายผล

สันติภาพภายในเกิดจากการสำรวจกิเลสที่อยู่ในจิตใจ และระงับ ยับยั้งด้วยการปฏิบัติ ตามหลักธรรม จะเห็นได้จากเรื่องราวความขัดแย้งในสมัยพุทธกาล ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แสดงให้เห็นวิธีการสร้างสันติภาพของพระพุทธเจ้า ว่าทรงแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น และจัดการตามหลักธรรม พระพุทธเจ้าทรงใช้ธรรมเป็นหลักในการแก้ไขข้อขัดแย้งในพระพุทธศาสนา จนได้รับผลดี เช่น ๑) ความขัดแย้งของภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ระหว่างพระวินัยธรและพระธรรมกถึก ไต่แย้งกันเรื่อง พระวินัยว่าด้วย “การเหลือน้ำชำระเอาไว้ในกระบวย”^{๑๙}ว่าเป็นอาบัติหรือไม่ ต้องกระทำความผิดหรือแสดงอาบัติหรือไม่ ซึ่งพระวินัยธรได้อาศัยช่องทางดังกล่าว “ลงอุกเขปนียกรรม”^{๒๐}พระธรรมกถึกด้วยเหตุนี้ จนสถานการณ์ความขัดแย้งได้แตกตัวและขยายวงออกไปอย่างต่อเนื่อง ต่างฝ่ายต่างไม่ยอมซึ่งกันและกัน ลูกกลามออกไป โดยมีกลุ่มลูกศิษย์และพรรคพวกของทั้งสองฝ่าย ส่งผลให้เกิดทั้งความรุนแรงทางตรงและทางอ้อม ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีก่อเหตุการณ์ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า ความบาดหมาง ความทะเลาะ ความขัดแย้ง ความวิวาท ความแตกแห่งสงฆ์ ความร้าวรานแห่งสงฆ์ ความแบ่งแยกแห่งสงฆ์ การทำสงฆ์ให้เป็นไปต่าง ๆ^{๒๑} ความแตกร้าวระดับบุคคล แต่ลูกกลามใหญ่โตจนกลายเป็นเรื่องของคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าไม่ทรงจัดการด้วยพระองค์เอง ทรงปล่อยให้คณะสงฆ์และประชาชนจัดการ กระบวนการวินิจฉัย ได้สอบสวนสวนของสงฆ์และชาวเมืองประกาศไม่ให้การอุปถัมภ์ภิกษุเหล่านั้น เป็นการชี้โทษ ในที่สุดภิกษุโกสัมพีก็กลับมาสมัครสมานสามัคคีกันดังเดิม ๒) ความขัดแย้งของพระเจ้าพรหมทัตแห่งแคว้นกาสิ และที่ฆาฏกุมาร พระพุทธเจ้าทรงตรัสเล่าต่อจากเหตุการณ์ความขัดแย้งของภิกษุชาวเมืองโกสัมพี เรื่องความแค้นของที่ฆาฏกุมารผู้อดทนรอคอยวันเวลาล้างแค้นให้แก่พระชนกและชนนีของพระองค์ซึ่งถูกพระเจ้าพรหมทัตประหารชีวิต ในที่สุดที่ฆาฏกุมารก็ละความอาฆาตพยาบาทออกไปจากจิตใจ พระพุทธเจ้าทรงตรัสชวาทที่ทรงยกขึ้นเป็นตัวอย่างว่า “อย่าเห็นแก่ยาว”

^{๑๙} พระภิกษุไม่พึงเหลือน้ำที่จากการใช้ชำระเอาไว้ในกระบวย เพราะหากรูปใดเหลือเอาไว้ ต้องอาบัติ ทุกกฎ วิ.ม. (ไทย) ๗/๓๗๔/๒๔๓.

^{๒๐} อุกเขปนียกรรม หมายถึง กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุ อันจะพึงยกเสีย หมายถึง วิธีการลงโทษที่สงฆ์ กระทำแก่ภิกษุผู้ต้องอาบัติแล้ว ไม่ยอมรับว่าเป็นอาบัติ หรือไม่ยอมทำคืนอาบัติ หรือมีความเห็นชั่ว (ทิฏฐิบาป) ไม่ยอมสละ ซึ่งเป็นทางเสียศีลสามัญญตา หรือทิฏฐิสามัญญตา โดยยกเธอเสียจากการสมโภคักบงสงฆ์ คือ ไม่ให้ฉันร่วม ไม่ให้อยู่ร่วม ไม่ให้มีสิทธิเสมอกับภิกษุทั้งหลาย พุดงายๆ คือ ถูกตัดสิทธิแห่งภิกษุชั่วคราวสงฆ์; พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔๒๑

^{๒๑} วิ.ม. (บาลี) ๕/๔๕๖/๒๓๖, วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๕๖/๓๔๑, สารัตถ.ฎีกา ๓/๔๕๗/๔๑๙.

หมายถึง อย่าได้จองเวรกันให้ยืดยาว เพราะการจองเวรจะนำความเดือดร้อนไม่รู้จักสิ้นสุด และตรัสว่า“อย่าเห็นแก่สั้น” หมายถึง การหมั่นรักษาสัมพันธภาพและมิตรภาพไว้ให้มั่นคง อย่าแตกกันเร็วเกินไป “เวรย่อมไม่ระงับด้วยการจองเวร แต่ระงับได้ด้วยการไม่จองเวร”^{๒๒} หมายความว่า ความแค้นไม่สามารถลบล้างได้ด้วยการทำสงคราม และการใช้อาวุธ แต่ควรใช้ความเมตตาและการให้อภัยมาแทนที่ ความแค้นในจิตใจ การให้อภัยจึงเป็นกลไกในการปกป้องตนเองจากศัตรูภายใน คือ ความโกรธ ความเกลียดชัง และความอาฆาตพยาบาท “การยอมลดอหังการมมังการ” เพราะต่างคนต่างก็ยอม ลดอหังการมมังการ ให้อภัย ไว้ชีวิตแก่กันและกัน เปลี่ยนศัตรูให้กลับกลายเป็นมิตร ดังนั้น “เวรย่อมไม่ระงับ ด้วยการจองเวร แต่ระงับได้ด้วย การไม่จองเวร” เป็นต้น

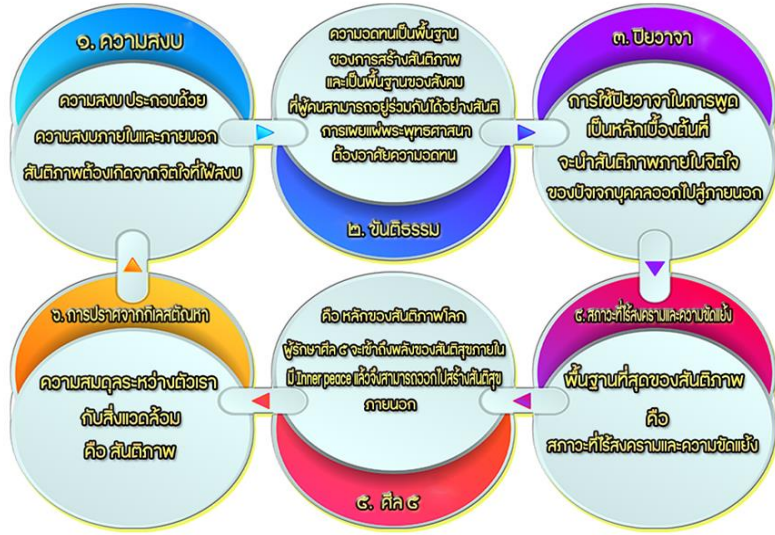
๓) การแย่งน้ำทำนาของพระญาติระหว่างแคว้นศากยะและโกลิยะ “การแย่งชิงทรัพยากรน้ำ” เมื่อความต้องการของแต่ละบุคคลมีมากกว่า แต่ทรัพยากรมีจำกัด การพิพาทจึงเกิดขึ้น เพราะไม่มีฝ่ายใดยินยอมเสียสละให้อีกฝ่ายหนึ่ง นำน้ำไปใช้ในจำนวนที่มากกว่า^{๒๓} พระพุทธองค์ทรงจัดการความขัดแย้ง ด้วยการสวมบทบาทเป็น“ผู้เจรจาไกล่เกลี่ยในฐานะคนกลาง” ทำให้เกิดเอกภาพในหมู่พระญาติ ทรงวางพระองค์เป็นกลาง โดยปราศจากอคติ ใช้วิธีการเจรจา ไกล่เกลี่ย และทรงตั้งเตือน ให้เกิดการฉุกคิด จนนำไปสู่การสานสัมพันธ์ภาพผลประโยชน์ คือ ต่างฝ่ายต่างได้ทั้งสองฝ่ายได้น้ำไปทำนาในปริมาณ เท่ากัน ซึ่งหากพระองค์ปล่อยให้ทั้งสองฝ่ายจัดการกันเอง คงจะเกิดสงครามอย่างแน่นอน กรณีนี้แสดงให้เห็นว่าบทบาทของผู้ไกล่เกลี่ยมีความสำคัญมาก ทรงตรัสสอนธรรมว่า คนที่อยู่อย่างมีความสุข คือ คนที่ไม่มีเวรต่อกัน การแก้ปัญหาของพระพุทธองค์ด้วยหลักธรรมที่ต้องปฏิบัติในระดับปัจเจกบุคคล ทำให้เกิดสันติภาพในระดับสังคมและรัฐ เหล่านี้เป็นตัวอย่างที่พบเห็นในพระไตรปิฎก

สรุปผลวิเคราะห์ทำให้สัมภาษณ์ของผู้ทรงคุณวุฒิทั้งฝ่ายภิกษุและฝ่ายฆราวาส ดังนี้

๕.๑ สันติภาพตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง ความสงบ ความสุข จนถึงระดับนิพพาน ซึ่งเป็นสันติภาพแท้จริง แบ่งออกเป็น ระดับโลกียะ ได้แก่ สภาวะที่ไร้สงครามและความขัดแย้ง และ ระดับโลกุตระ หมายถึง ความสงบ เกิดจากบุคคลที่มีขันติ มีสติ ความอดทน สามารถควบคุมกาย วาจา ใจ ให้สงบ ไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น กล่าวปียวาจา รักษาศีล ๕ มีสมาธิและปัญญาเป็นตัวตั้ง สันติภาพจึงเกิดจากภายในจิตใจก่อน แล้วส่งผลไปสู่ภายนอก

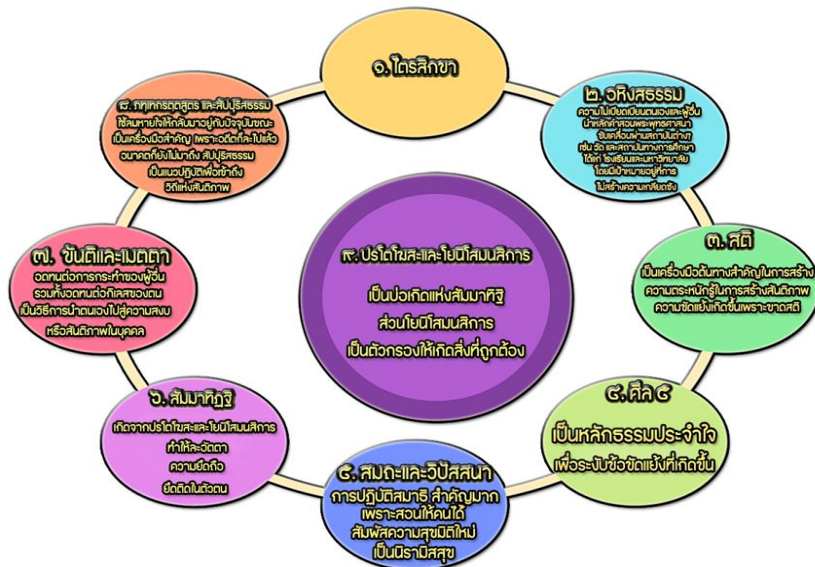
^{๒๒} วิ.มหา. (ไทย) ๕/๒๗๒/๓๔๓-๓๕๓

^{๒๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๖๓.

แผนภาพที่ ๕.๑ สันติภาพตามหลักพระพุทธศาสนา

๕.๒ แนวปฏิบัติเพื่อเข้าถึงวิถีแห่งสันติภาพ คือ การรู้จักควบคุมกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลง ด้วยไตรสิกขา อหิงสธรรม มีสติ รักษาศีล ๕ เจริญสมณะและวิปัสสนา ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ มีขันติและเมตตา ตั้งอยู่ในภทเทจรตตสูตร และสัปปริสธรรม ด้วยปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ

แผนภาพที่ ๕.๒ แนวปฏิบัติเพื่อเข้าถึงวิถีแห่งสันติภาพ

๕.๓ หลักธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดสันติภาพสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อส่งเสริมให้เกิดสันติภาพ ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ ได้แก่ ๑) ปธาน ๔ ๒) จักรวรรดิวัตร ๕ และทศพิธราชธรรม ๑๐ ๓) ไตรสิกขา หรืออภินา ๔ ๔) คีล ๕ หรือ ขรรวาสธรรม ๕) ทิศ ๖ ๖) อริยมรรค ๗) เมตตา ๘) สติสัมปชัญญะ ๙) ปัจจุบันขณะ และ ๑๐) การเจริญมรณานุสติ

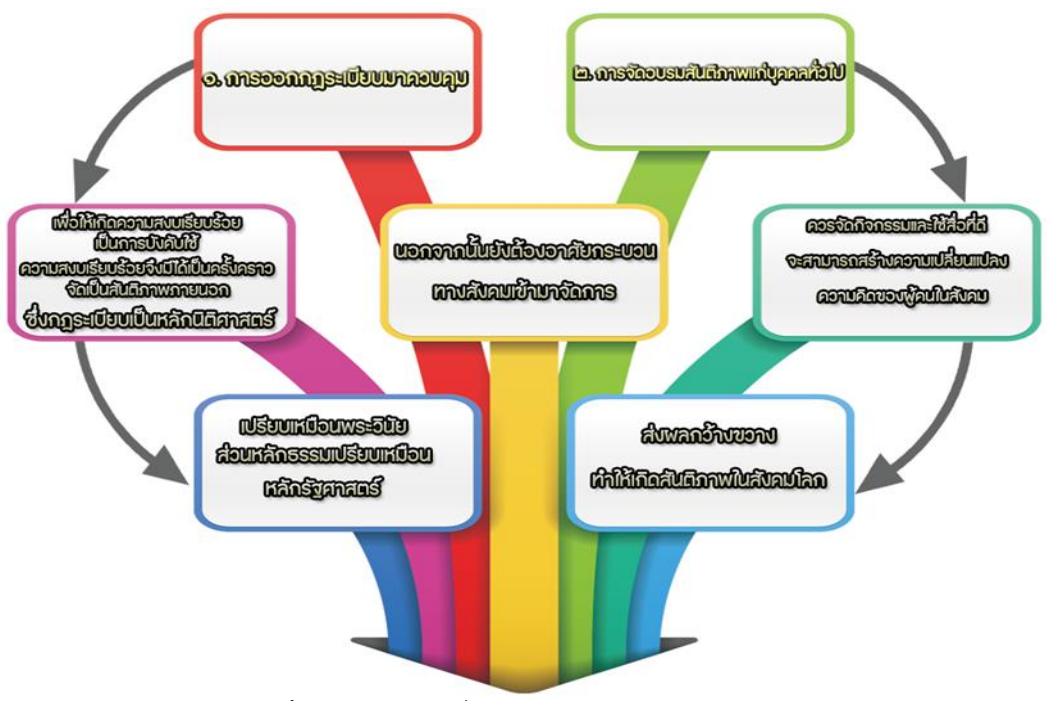
แผนภาพที่ ๕.๓ หลักธรรมส่งเสริมให้เกิดสันติภาพที่นำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

๕.๔ หลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงวิถีแห่งสันติภาพภายนอก ประกอบด้วย ๑) การไม่เบียดเบียนกัน ๒) การรักษาศีล ๕ ๓) การไม่ว่าร้ายผู้อื่น ๔) อภัยทาน ๕) ควบคุมอารมณ์ ด้วยการฝึกสติ ๖) เจริญเมตตา ๗) ความเชื่อเรื่องของการนรกสวรรค์ ๘) สัมมาทิฎฐิ

แผนภาพที่ ๕.๔ หลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงวิถีแห่งสันติภาพภายนอก

วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าสู่สันติภาพ มนุษย์จะต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่น รู้จักควบคุมอารมณ์ในจิตใจที่เป็นต้นเหตุนำไปสู่ความขัดแย้งก่อน อยู่กันด้วยความรัก เมตตากรุณา การอยู่อย่างสมัคสมาน คือ คุณธรรมฝ่ายบวก คีล ๕ เป็นหลักธรรมสำคัญทำให้เกิดสันติภาพในโลก ความเมตตา คืออาวุธในการเข้าถึงวิถีแห่งสันติภาพ การฝึกสติ การอบรมสั่งสอนความเชื่อเรื่องของนรกสวรรค์ เพื่อให้คนรู้สึกกลัวผลของการกระทำชั่ว และผลของการทำความดี หรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตหลังความตาย ให้อยู่ในสำนึกของจิตใจ จะทำให้คนปฏิบัติตามคีล ๕ ซึ่งนำไปสู่สันติภาพโลก สัมมาทิฐิ การมีปัญญาที่เห็นชอบ เข้าใจกฎแห่งกรรมอย่างถูกต้อง และอริยสัจ ๔ ธรรมะเหล่านี้ จะต้องอาศัยเวลาในการฝึกฝนต่อเนื่อง

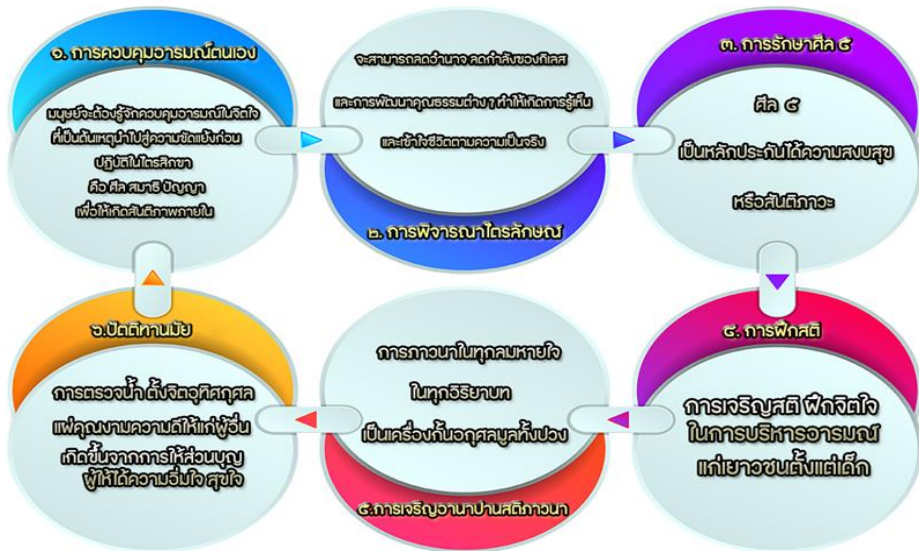

แผนภาพที่ ๕.๕ สันติภาพที่อาศัยกระบวนการทางสังคม

นอกจากหลักธรรม โดยมีเป้าหมายคือสันติภาพที่ยั่งยืนแล้ว ยังต้องอาศัยกระบวนการทางสังคมเข้ามาจัดการเพื่อให้เกิดสันติภาพในสังคม ได้แก่ ๑) การออกกฎระเบียบมาควบคุม เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อย กฎระเบียบและกฎหมายเพื่อบังคับใช้ จึงต้องมีผู้ถูกบังคับให้อยู่ภายใต้กฎหมายนั้น ความสงบเรียบร้อยจะเกิดได้เป็นครั้งคราว กฎระเบียบเป็นหลักนิติศาสตร์ เปรียบเหมือนหลักพระวินัย ส่วนหลักธรรมที่ต้องปฏิบัติ เปรียบเหมือนหลักปรัชญาศาสตร์ในการใช้ปกครอง ๒) การจัดอบรมสันติภาพแก่บุคคลทั่วไป ควรจัดกิจกรรมอบรมสันติภาพ และการใช้สื่อที่ดี จะให้ผลที่กว้างขวาง จนสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงความคิดของผู้คนทั่วไป ทำให้เกิดสันติภาพในสังคมโลก อย่างไรก็ตาม สิ่งเหล่านี้ก็ยังจัดเป็นสันติภาพภายนอกเท่านั้น

๕.๕ การสร้างสันติภาพภายในตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท ประกอบด้วยหลักธรรมสำคัญ ๖ ประการ คือ ๑) การควบคุมอารมณ์ตนเอง ปฏิบัติในไตรสิกขา ๒) การพิจารณาไตรลักษณ์ ๓) การรักษาศีล ๕ ๔) การฝึกสติ ๕) การเจริญอานาปานสติภาวนา และ ๖) ปัตติทานมัย

แผนภาพที่ ๕.๖ การสร้างสันติภาพภายในตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

มนุษย์จะต้องรู้จักควบคุมอารมณ์ในจิตใจที่เป็นต้นเหตุนำไปสู่ความขัดแย้ง เริ่มจากการเปลี่ยนแปลงตนเอง โดยเริ่มฝึกฝนปฏิบัติธรรม ฝึกจิตใจตั้งแต่เป็นเด็ก เยาวชน อาศัย ๓ สถาบัน คือ บ้าน วัด และโรงเรียน ปลูกฝังการรักษาศีล ๕ ฝึกสติเพื่อสร้างความสงบร่มเย็นในครอบครัว สร้างความสามัคคี ไม่แบ่งฝ่ายแบ่งพวก การตรวจน้ำตังจิตอุทิศกุศล ผลบุญ แผ่ความดีให้แก่ผู้อื่น ผู้ให้ย่อมได้รับความอิ่มใจ สุขใจ

สันติภาพเกิดขึ้นภายในจิตใจจากความอิ่มใจ สุขใจ หรือความสงบใจที่ได้กระทำความดีนี้เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงสันติภาพภายในที่พระพุทธเจ้าทรงเน้นย้ำอยู่เสมอว่า สันติภาพที่แท้จริงนั้นต้องเกิดภายในจิตใจก่อน เมื่อแต่ละคนมีสันติภาพภายในแล้ว การแนะนำบุคคลอื่นให้ตระหนักรู้ถึงสันติภาพ เพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข อันเป็นสันติภาพภายนอก ก็กระทำได้ง่าย

๖. องค์ความรู้ใหม่

๖.๑ การสร้างสันติภาพภายใน ควรเริ่มจากภายในตนเองก่อน แล้วจึงแผ่ขยายไปสู่ภายนอก ส่วนการสร้างสันติภาพภายนอก ควรมีการร่วมมือประสานสัมพันธ์กันระหว่าง ๓ สถาบันหลัก คือ บ้าน ซึ่งเป็นสถาบันครอบครัว วัด ซึ่งเป็นสถาบันทางศาสนา และ โรงเรียน ซึ่งเป็นสถาบันทางการศึกษา

๖.๒ ดำเนินการตั้งแต่ระดับเด็กเล็ก เยาวชนจนถึงระดับผู้ใหญ่ โดยเริ่มต้นที่ตนเอง จากสถาบันครอบครัว ซึ่งเป็นสถาบันแรกของชีวิต มีบิดามารดา หรือญาติผู้ใหญ่ ให้การอบรมเลี้ยงดูบุตรหลาน ผู้ได้ปกครอง ด้วยความรักความเมตตากรุณาเป็นพื้นฐาน

๖.๓ หลักธรรมที่สามารถนำมาปฏิบัติ คือ ปธาน ๔ เป็นยุทธศาสตร์ในการรักษาสันติภาพในสังคมโลก ด้วยหลักการสันติศึกษา (Peace education) อันเป็นกลไกเพื่อสร้างวัฒนธรรมแห่งสันติภาพ แทนที่วัฒนธรรมแห่งสงคราม การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม สงวนความแตกต่างส่วนตัว เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้น ต้องแก้ไขปัญหาด้วยสันติวิธี ใช้วิธีเจรจาแบบต่างฝ่ายต่างได้ เพื่อคลายความขัดแย้ง หรือหาจุดกึ่งกลางที่ทุกฝ่ายรับได้บนโต๊ะเจรจา ไม่นำไปสู่ความรุนแรง ตลอดจนการสร้างความสมานฉันท์ ไว้ว่างใจกัน สนิมแล้วให้อภัยกัน เข้าไปช่วยเหลือ เยียวยารักษาบาดแผลในใจ เผื่อระวังรักษา ไม่ให้เกิดประวัติศาสตร์ซ้ำรอย เพื่อเป็นหลักประกันว่าสันติภาพที่สร้างไว้จะอยู่ยั่งยืน

ผู้ปกครองควรใช้หลักจักรวรรดิวัตร ๕ และทศพิธราชธรรม ๑๐ มาบูรณาการในรัฐ เพื่อให้เกิดความสุข ความเมตตา คือ อารูธสำคัญในการเข้าถึงวิถีแห่งสันติภาพ ฝึกรักคนอื่น มีเมตตาทั้งต่อคนที่รักและเกลียดเสมอกัน เมื่อมนุษย์เมตตาต่อตนเองแล้ว ก็จะขยายผลความเมตตาไปสู่ผู้อื่นต่อเนื่องกันไป ไตรสิกขาเป็นธรรมที่เหมาะสมกับเยาวชน อบรมผ่านกระบวนการเรียนการสอนในห้องเรียน หรือปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน ผู้ปกครอง เพื่อพัฒนาจิตใจและ

โลกกับวัตถุไปพร้อมๆ กันด้วยสัมมาทิฐิ คือ ความเข้าใจถูกต้อง ประกอบด้วย การรักษาศีล ๕ ทำหน้าที่ของตนด้วยหลักทศ ๖ ทำให้เกิดครอบครัวสันติภาพ มีสติสัมปชัญญะ รู้ตัวกับปัจจุบันขณะ เจริญมรณานุสสติอยู่เสมอ จะทำให้เกิดความตื่นรู้ ไม่ประมาทในชีวิต ละความโกรธ ให้อภัย ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ทำให้จิตใจสงบเย็น สันติภาพเกิดขึ้นภายในจิตใจก่อน แล้วจึงแผ่ขยายไปสู่ภายนอก

๖.๔ การฝึกให้มีสติและสมาธิ ด้วยการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ผู้ทำหน้าที่ได้ดีที่สุด คือ พระสงฆ์ ดังนั้น บิดามารดาควรนำบุตรหลาน ไปทำบุญที่วัดเป็นประจำสม่ำเสมอ เพราะช่วยเกื้อหนุนการสังวรระวังในศีล ๕ ด้วยการรับศีลจากพระสงฆ์ และการนำสวตมมัต ปฏิบัติสมาธิ เพื่อสร้างสติ สัมปชัญญะ และพัฒนาปัญญา ให้แก่เด็ก พร้อมทั้งบิดามารดาหรือผู้ปกครองด้วย ทั้งนี้พระสงฆ์จะต้องมีกุศโลบายในการชักนำญาติโยมให้มีความเชื่อมั่น ศรัทธาในการสวตมมัตและปฏิบัติสมาธิว่าจะเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ปฏิบัติเป็นประจำ หากบิดามารดามีความรู้ความเข้าใจ และมีทักษะในการปฏิบัติแล้ว แนะนำให้บุตรหลานปฏิบัติที่บ้านได้ ก็จะสร้างความสุข สงบ และสันติภาพให้เกิดขึ้นในบ้าน

๖.๕ การเจริญภาวนา อาศัยพื้นฐานจากการสังวรระวังในการรักษาศีล ๕ ให้มั่นคง การสวตมมัต และปฏิบัติสมาธิ เมื่อมีพื้นฐานดีจากหลักธรรมทั้ง ๒ ประการแล้ว ก็สามารถเจริญภาวนาต่อเนื่องกันไปได้ การเจริญกาย หรือพัฒนาทางกายที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอก การเจริญศีล การพัฒนาความประพฤติ ให้ตั้งมั่นอยู่ในความดี การเจริญจิต พัฒนาจิตใจให้มั่นคง กล้าแข็งในการทำความดี และการเจริญปัญญา การพัฒนาปัญญาให้เจริญองกาม สอดคล้องกับการศึกษาเล่าเรียนจากครูอาจารย์ ที่ปลูกฝังความรู้ในโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษา แนะนำหลักธรรมต่าง ๆ ที่จำเป็นแก่นักเรียน นักศึกษา ให้สอดคล้องกับการเจริญภาวนา วัด และสถาบันการศึกษา ต้องร่วมมือกันบูรณาการหลักธรรมควบคู่ไปกับการสอนวิชาการทางโลก ผนวกความร่วมมือของสถาบันครอบครัวด้วย จะเกิดผลสัมฤทธิ์มากยิ่งขึ้น

๖.๖ ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนรู้และฝึกปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าว จะส่งผลให้เกิดคุณลักษณะของความเมตตาขึ้น การปฏิบัติตามที่กล่าวมา จะส่งผลให้มีสันติภาพภายในด้วย คุณลักษณะของผู้มีศีล มีความเมตตา กรุณา มีขันติธรรม มีสติสัมปชัญญะ และปัญญากำกับตนเอง รู้จักพิจารณาใคร่ครวญในเหตุต่างๆ เป็นเครื่องชี้วัดได้ว่า ผู้นั้นมีสันติภาพภายใน การสร้างสันติภาพภายในตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท เกิดขึ้นได้ตามแผนภาพข้างต้น

๗. สรุป

สรุปการสร้างสันติภาพภายในตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท มีองค์ประกอบ ๔ ประการได้แก่ หลักการสร้างสันติภาพภายใน P principle หลักธรรมที่ใช้สร้างสันติภาพภายใน D Dhamma วิธีการจัดการสร้างสันติภาพภายใน M management และการปลูกฝังหลักธรรมเพื่อสร้างสันติภาพภายใน C cultivation

๘. ข้อเสนอแนะ

บทความเรื่อง “การสร้างสันติภาพภายในตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท” มีข้อเสนอแนะไว้ดังนี้ คือ ควรต่อยอดงานวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบการเผยแพร่สันติภาพของชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย หรืองานวิจัยที่เกี่ยวกับการวิเคราะห์เปรียบเทียบการสร้างสันติภาพภายในตามหลักศาสนาพุทธ คริสต์และ อิสลาม และควรต่อยอดงานวิจัยด้วยการวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสันติภาพภายในตามทัศนะของเยาวชนในศตวรรษที่ ๒๑

บรรณานุกรม

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรกฎ เตปิฎก ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- กรมองค์การระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ. ๒๘ เม.ย. ๒๕๖๐) **สันติภาพความมั่นคงและการลดอาวุธ: การรักษาและเสริมสร้างสันติภาพในกรอบสหประชาชาติ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.mfa.go.th/thai_inter_org/th/policy/6458/71949_B4.html [๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๑].
- ทูตสันติภาพคณะอนุกรรมการทูตสันติภาพฝ่ายวิชาการและการศึกษา. “สนทนาสันติภาพสู่ต้นกล้าเยาวชน (ประเทศไทย) ครั้งที่ ๑” วันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ, ๒๕๕๓ (๑๓.๐๐ น.). ณ ห้องประชุมมูลนิธิสหพันธ์สันติภาพสากล. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.upf.or.th/2010/images/stories/image_article/AFP/activity/activity02/Peace%20Talk%201.pdf. [๑๙ มิถุนายน ๒๕๖๑].
- ธนิต อยู่โพธิ์. **คู่มือวิจัยธรรมวิจารณ์ส่วนปรมาัตถ์ปฏิบัติ**. พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **การศึกษาเพื่อสันติภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๐.

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑**. จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในงานสถาปนา ๑๕๐ ปี นายปรีชา เพชรต้น ณ เมรุวัดชลประทานรังสฤษฎ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๖๕๔. นนทบุรี: โรงพิมพ์เดือนตุลา, ๒๕๕๕.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **วิถีสู่สันติภาพ**. บริษัทพิมพ์สวยจำกัด ถ.เทศบาลรังสฤษฎ์เหนือ แขวงลาดยาว จตุจักร กรุงเทพฯ, ๒๕๕๖. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/the_path_to_peace.pdf [๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๑].
- พุทธทาสภิกขุ. **สันติภาพของโลก**. สุราษฎร์ธานี: โรงพิมพ์ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๑.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ภิกขาภิธานภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ธมมปทภูฏกถา (ปฐโม ภาค)**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐเถปิฎก ๒๕๒๕**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์ พับริเคชั่น, ๒๕๔๖.
- รุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์. “สันติศึกษากับสันติภาพ”. ใน เอกสารการสอนชุดวิชา **สันติศึกษา หน่วยที่ ๑**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๓. ๙-๑๑. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://ird.stou.ac.th/dbresearch.pdf> [๒๕ มิถุนายน ๒๕๖๑].
- รุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์. **สันติศึกษากับสันติภาพ ในสันติศึกษา หน่วยที่ ๑-๑๗**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๕.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **พุทธประวัติ เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘).
- สำราญ สมพงษ์. “ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการสื่อสารเพื่อสันติภาพในสื่อออนไลน์ตามแนวทางพุทธสันติวิธี: กรณีศึกษาเว็บไซต์หนังสือพิมพ์คมชัดลึก”. **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร.. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๙): ๑๓๗-๑๓๘**.

[ออนไลน์]. แหล่งที่มา: Doi: 10.14456/jmcpupeace.2016.9 138 [๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๑].

G.P. Malalasekera. **Dictionary of Pali ProPer Names Vol. II**. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd, 1998.

Galtung. Johan. “Violence. Peace. and Peace Research”. in **Essays on Peace**. Australia: Central Queensland University Press, 1995.

Oxford University. **Oxford Advanced Learner’s Dictionary**. 7 edition. USA: Oxford University Press, 2005.

